

УДК 746.1 (477.82)

Назарчук М. В.

Луцький національний технічний університет

ІНТЕР'ЄРНІ ТА ГОСПОДАРСЬКІ ТКАНИНИ ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ XIX — ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XX СТОЛІТТЯ (ПИТАННЯ ТИПОЛОГІЇ)

Назарчук М. В. Інтер'єрні та господарські тканини Волинського Полісся XIX — першої третини XX століття (питання типології). Стаття присвячена типологічному упорядкуванню інтер'єрних та господарських тканин з території Волинського Полісся. На основі опрацьованих виробів із музейних фондів, а також світлин та експедиційних матеріалів, розроблено типологію тканин і готових тканих виробів для інтер'єру житла та для господарських потреб. Такі компоненти за родовими формами поділяються на інтер'єрні та господарські вироби. У свою чергу, кожен із них розподіляється за функціональним призначенням на дві типологічні групи: тканини та готові вироби. Описується кожна із груп, яку на основі конструктивно-функціональної концепції розділено на кілька типологічних підгруп. Типологічне упорядкування, запропоноване у статті, створює термінологічне підґрунтя подальшого дослідження локального розмаїття витворів народного ткацтва Волинського Полісся.

Ключові слова: ткацтво, типологія, тканина, ткани вироби, типологічна група.

Назарчук М. В. Ткани для інтер'єра и ткани, предназначенные для использования в хозяйственных целях, Волынского Полесья XIX — первой трети XX века (вопросы типологии). Статья посвящена типологическому упорядочению тканей

для интерьера и использования в хозяйственных целях с территории Волынского Полесья. На основе изученных изделий из музейных фондов, а также фотографий и экспедиционных материалов, разработана типология тканей и готовых тканых изделий для интерьера жилища и хозяйственных нужд. Такие ткани по родовым формам делятся на интерьерные и хозяйственные изделия. В свою очередь, каждый из таких компонентов распределяется по функциональному назначению на две типологические группы: ткани и готовые изделия. Описывается каждая из групп, которая на основе конструктивно-функциональной концепции разделена на несколько типологических подгрупп. Типологическое упорядочение, предложенное в статье, создает терминологическую основу дальнейшего исследования локального разнообразия произведений народного ткачества Волынского Полесья.

Ключевые слова: ткачество, типология, ткань, тканые изделия, типологическая группа.

Nazarchuk M. V. Household and interior fabrics of Volyn Polissya in the XIXth — the first third of the XXth century (problems of typology). The article is dedicated to the typological ordering of household and interior fabrics of Volyn Polissya. On the basis of the thoroughly investigated exhibits from museum collections, including photographs and exhibition materials, the typology of fabrics and articles of clothing for both interior design and economic needs has been developed. For the generic forms such components are divided into interior and household products. In its turn, each of them is functionally divided into two typological groups — fabrics and ready-made products. Each group based on the structural and functional concept has been described and divided into several typological subgroups. Fabrics for interior design are divided into five groups: for towels, tablecloths, bedspreads, pillowcases and rugs.

Household fabrics and ready-made products of the area under study, although not numerous typological unit, cover the fabrics for sewing towels, hey mattresses, blankets, sacks, other purposes, as well as horse harness as a finished product. It should be noted that household fabric distribution is quite relative due to their polyfunctionality and wide usage of old clothes and interior fabrics by local people for their everyday needs.

The typological ordering proposed in the article builds the terminological background and foundation for further study of the local folk weaving variety in Volyn Polissya. Volyn Polissya art of weaving occupies a special place in the national production of weaving products. They form the largest group of woven fabrics and ready-made woven products.

With joint production and typological foundation, with common folk weaving array of products, they feature artistic decoration that turns them from ordinary utilitarian things into the products of folk art, that is, works of folk and craft art.

In our research we have compared the art of weaving and studied its original features in two related areas (Volyn and Belarus Polissya).

We have found out, taking into account the decorative details, the distribution and nature of raw materials and manufacture of woven fabrics and products, three main territorial zones: northern (Kamin-Kashyrskiy,

Ratnivskiy, Lyubeshivskiy areas), central (Manevytskyi, Kovelskyi, Starovyzhivskiy, Lyuboml'skiy, Shatskiy areas) and southern (Volodymyr-Volynskiy, Turiyskiy, Rozhyschanskiy and partly Lutskiy and Kivertsivskiy areas). Each one is different and features its own distinctive peculiarities.

Within the southern strip the most typical characteristics of decorating fabrics and woven products are: spiders, combs or extension, footpath; transversely striped layout decor with predominance of smooth strips that are subject to symmetrical framings order.

The characteristic features are also the measured rhythm of monotonous or moderate alternation of stripes. A color palette of fabrics and woven products is reserved and laconic, dominated by the shades of bright red color in combination of blue and black colors.

We have observed that in the fabrics and woven products of the central strip a complex combination of many divergent, smooth, patterned stripes with large geometric motifs predominates, finely patterned motifs are widespread only in Starovyzhevskiy area. In ornamental stripes they widely used rhombs (diamonds) and rosettes. It is worth noting that the compositional schemes of decoration were transversely and longitudinal striped in three or at least five divisional schemes.

The coloring was based on bright colors from red patches of yellow and ocher colors in Luboml'skiy area to cherry and black — in Manevitskiy area. The textiles and woven products of northern area differ from the rest by plenty of large- and small geometric patterned similar motifs. Among large patterned motifs, the most common are cruciform, diamond-shaped, triangular and among the finely patterned motifs — spiders, zig-zag-like and comb.

The fabrics are marked by the measured ornament rhythm recurrence and the emphasis on the essential part of the product. Bright colors in colorful combinations dominate in the decor color scheme.

Traditionally, the created system of fabric decoration and woven products of Volyn Polissya in the XIXth — the first third of the XXth century differs from the art of weaving in Holm and Pidlasie, Zhytomyr and Belarus Polissya. The art of weaving of the investigated region is a unique artistic phenomenon that needs preserving for future generations.

Keywords: weaving, typology, fabric, woven products, typological group.

Постановка проблеми. Ткацтво належить до найдавніших життєво необхідних занять людини. Регіон Волинського Полісся особливо багатий для дослідження народного ткацтва, тому що на його території майже до початку третього тисячоліття збереглося багато елементів традиційно-побутової, матеріальної та духовної культури — і ранньоісторичних етапів культурогенезу, і всіх наступних історичних періодів. Актуальність нашої теми загострюється, тому що сьогодні народне ткацтво Волинського Полісся остаточно зникає, так і не отримавши належного наукового опрацювання.

Зв'язок із науковими чи практичними задачами. Стаття виконана в рамках наукової теми «Історико-мистецька спадщина Волині і Волинсь-

кого Полісся», що включена до наукової програми Луцького національного технічного університету.

Актуальність. Як показали матеріали польових досліджень автора, на території Волинського Полісся народне ткацтво в період XIX — першої третини XX ст. зберігало багато архаїчних рис (наприклад, використання дикорослої сировини), що зумовлює потребу деталізованого типологічного вивчення інтер'єрних та господарських тканин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти народного ткацтва Волинського Полісся досліджують О. Косміна [1], Т. Лупій [2]. Суттєвий внесок у розроблення типологічної структури інтер'єрних та господарських народних тканин західних областей України зробила Олена Никорак у фундаментальній праці «Українська народна тканина»; кожна з цих територій вирізняється локальними особливостями [3].

Мета статті. Метою роботи є опублікування типологічного упорядкування інтер'єрних та господарських тканин Волинського Полісся XIX — першої третини XX століття. Завдання: 1) дослідити специфіку інтер'єрних та господарських тканин з території Волинського Полісся; 2) сформувані типологію досліджуваних виробів.

Виклад основного матеріалу. Типологічне упорядкування інтер'єрних та господарських тканин з території Волинського Полісся ґрунтується на класифікації М. Станкевича [4]. Ткацтво — вид декоративно-ужиткового мистецтва, ручне ткацтво — його підвид. Наступним етапом є типологізація виробів за родами. У цій статті ми розглядаємо лише два роди: інтер'єрні та господарські тканини. Кожна з цих родових форм на основі технологічного процесу виготовлення та за функціональним призначенням поділяється на дві типологічні групи: тканини та готові вироби.

Вагому типологічну структурну одиницю становлять **тканини та готові ткани вироби для інтер'єру житла (інтер'єрні вироби)**. Тканини для інтер'єру оселі поділяються на п'ять підгруп: для рушників, скатертин, покривал, наволочок і хідників, що зумовлено їхнім функціональним призначенням. Цілісні ткани інтер'єрні вироби становлять чотири підгрупи: рушники, скатертини, покривала та хідники. Їх локальні варіації насамперед пов'язані з житлово-побутовими умовами населення досліджуваної території. За організаційними правилами і нормами побуту, що сформувалися та утвердилися в нашого народу з давніх, ще дохристиянських часів, традиційною та неунікною мотивацією характеристики інтер'єрних тканин і витканих виробів є їх поділ, як і всіх інших виробів ткацтва, на святкові та щоденні. Вироби щоденного вжитку відзначалися використанням сировини нижчої якості, скромним декором, стриманим колоритом або і його відсутністю. Кожна господиня з гордістю демонструвала свою майстерність і відданість традиції. Ці норми, правила та настрої живуть дотепер, бо ввійшли й у виробничу народну практику, і в характер народу.

З-поміж тканин для внутрішнього оздоблення хати *тканини для рушників* є численною типологічною підгрупою. Саме у виготовленні рушників народні майстрині Волинського Полісся досягнули досконалості в техніці виконання виробів, однак і досі шукають способів удосконалення та розвитку рушникового мистецтва. Тканини для рушників виготовлялися з різноманітної сировини (льон, коноплі, змішана сировина). Для оздоблення інтер'єру призначалися тонші рушникові тканини у сім-вісім пасм із застосуванням начиння у 12, 14, 18. Ткали такі вироби полотняним і чиноватим переплетенням в основі, а декор створювали різновидами саржевого та перебірного ткання. Такий прийом комбінування різноманітних ткацьких технік сприяв збагаченню фактурного рисунку полотна.

У досліджуваному часовому проміжку рушники стали загальнопоширеними готовими інтер'єрними виробами Волинського Полісся. Ткани рушники на образи — *ключкові, кулкові* — є давньою традиційною оздобою хатнього інтер'єру поліщуків. Довжина таких виробів сягала 1,6–1,8 м, а ширина варіювалася від 19–30 до 38–50 см (Камінь-Каширський район). Обрядові рушники — *для свата, для дружби* — значно довші, до 3,5–4 м. Усі вони відзначалися застосуванням кращої рослинної сировини (льону, змішаного прядива вищого ґатунку), оскільки поєднували матеріально-практичну, художньо-естетичну та обрядову функції. Ткалися рушники із застосуванням різноманітних технік — від найпростіших (полотняних) до складних (чиноватих). Орнаментальні мотиви вироблялися переважно перебірними та комбінованими техніками.

Побутували також так звані *рабі* тканини. Назва продиктована використанням сірих і білих (віблених) ниток. Такі тканини, виготовлені в чотири нитки, переважно смугасті чи картаті. Загалом для досліджуваної типологічної підгрупи характерне застосування майже всіх різновидів сировини та технік виготовлення, які побутували на території Волинського Полісся у XIX — першій третині XX ст., що, в свою чергу, зумовило поліфункціональне призначення виробу.

Тканини для скатертин посідають чільне місце серед виробів інтер'єрного призначення. На території Волинського Полісся вони складають нечисленну групу та представлені двома типами виробів: *обрусами* та скатертинами *партовинами*. Як і для більшості інтер'єрних тканин досліджуваного регіону, основною сировиною слугувало лляне та конопляне прядиво, яке часто змішували. Використання в обох системах ниток пряжі одного виду й ґатунку забезпечувало однорідну структуру та відтінок, проте заради досягнення вищої якості полотна від цього часто відмовлялися. Наприклад, якщо планували отримати міцну та шовковисту тканину, поєднували конопляну основу із лляним пітканням, для досягнення щільності й товщини — лляну основу та конопляне піткання. Матеріал для повсякденних

скатертин ткали у дві нитки полотняним переплетенням (або його варіантами), а святкові — у чотири, рідше шість, що давало можливість створювати різноманітні варіації узорів. При виготовленні тканин на обруси, які були однопілковими, найчастіше застосовували саме полотняне переплетення, а двопілкові скатертини виробляли вже переважно з орнаментальних чиноватих тканин, тканих у п'ять (північні райони) чи 10 (південні райони) пасм.

До готових інтер'єрних виробів зараховуємо скатертини-обруси, або, як їх іще заведено називати, *скатертини-настільники*. Вони мали видовжену прямокутну форму $2 \times 0,5$ м, що зумовлена їхнім функціональним призначенням — вкривати верхню частину стола чи скрині. Досліджувані вироби майстрині виготовляли з конопляної та лляної пряжі, надаючи перевагу чиноватим технікам ткання. Практикували змішування рослинної сировини в різних пропорціях, що допомагало у декоративному вирішенні виробу. Тонкі лляні нитки холодного сіруватого відтінку виконували роль основи, а контрастні жовтуваті й грубіші конопляні — піткання, що сприяло кращому виявленню світлотіньових ефектів чиноватого полотна скатертини.

До *тканин постільного призначення* на території Волинського Полісся належать покривала: *радюжки, постілки, рапчуни, застилки*. Їхньою головною функцією є покривання предметів хатнього інтер'єру. Завдяки їхній багатофункціональності тканини для покривал виготовлялися сувоями завдовжки до 12 м, ширина яких варіювалася залежно від наявного берда від 60 до 80 см. Використовували різноманітну сировину, тому тканини для покривал умовно можна поділити на однорідні (лляні, конопляні, рідше — вовняні) та неоднорідні (виконані із застосуванням різного прядива). Переважно застосовували прядиво нижчої якості: *вал, ключе, обдірки, пакулля*. Серед технік виконання поширеними на досліджуваній території були полотняне ткання та його варіації, значно менше — чиноваті (саржеве та атласне ткання).

Вивчення поліських покривал засвідчило побутування п'яти типів тканин для цих виробів на території Волинського Полісся у XIX — першій третині XX ст. Валові тканини найнижчої якості використовувалися для виготовлення *валових ридн, рапчунів*. Їх ткали із товстих ниток валу (відходів із льону, коноплі), скручених на коворудці та з'єднаних по дві нитки для снування у сім-вісім пасм полотняним переплетенням. Валові рядна використовувалися для сну. Кращої якості були однотонні тканини, виготовлені із лляних, конопляних чи змішаних ниток низької якості, з яких шили *портові* покривала. Їх виготовляли полотняним, зрідка чиноватим тканням у вісім-десять пасм. Вироблялися чиноваті лляні тканини для покривал із пакуллі, які місцеві жителі називали *руді редна* (центральні райони) через охристе забарвлення нитки. Побутували на досліджуваній території й смугасті тканини, з яких

шили покривала — *радюги, радюжки, редняжки*. Такі тканини виготовлялися з конопель чи лляних пофарбованих ниток низької якості. Переважно виробили зі смугастої тканини застосовувалися для покривання лав та інших предметів побуту.

Вишуканістю відзначаються петельчасті тканини, які представлені *постілками*. Їх виготовляли із застосуванням двох піткань: ґрунтового та взористого. На основне ґрунтове піткання застосовували міцні лляні нитки, а на взористе — валові або вовняні слабо скручені товсті нитки. Процес ткання полягав у почерговому прокладанні три-чотири рази лляної нитки (ґрунтового піткання), а потім пропускання нитки взористого піткання двічі, які у визначених місцях майстрині підтягували догори та отримували петлички — *пупли, вузли*. Загалом тканини для покривал, які побутували на території Волинського Полісся у XIX — першій третині XX ст., вирізняються застосуванням сировини нижчої якості, але різноманітністю технік ткання, серед яких локальною своєрідністю відзначається старовинна техніка петельчастого ткання.

Тканини для наволочок на досліджуваній території та сам виріб загалом характеризуються простотою та стриманим декором порівняно з аналогічними виробами суміжних територій (Рівненське, Житомирське Полісся). Загалом наволочки шилися прямокутної форми розміром $0,45 \times 0,65$ м із однотонного та картатого полотна. Тканини для наволочок були споріднені з іншими полотняними інтер'єрними тканинами досліджуваного ареалу. Тканини для пошиття святкових наволочок, які декорувалися плетеними пошвами, були переважно однотонні. Застосовували покращену лляну сировину, оскільки наволочкам, окрім побутового призначення, відводилася роль інтер'єрного декору. На однотонні наволочки лляні нитки ретельно вибілювали. Крім названих, побутували ще й *рябі* наволочки, які мали картатий малюнок полотна.

Тканини для хідників — одна з найменших кількісно типологічних підгруп інтер'єрного ткацтва. Хідники в інтер'єрі житла застосовуються лише з початку XX ст., з появою в хатах дерев'яної підлоги, яку вкривали для збереження. Як стверджує українська дослідниця О. Никорак, тканини для хідників найбільше споріднені з постільними тканинами за зовнішніми параметрами конкретного осередку ткацтва [3: 459], що ще раз підтверджує наявність локальних особливостей та необхідність дослідження кожного регіону. На виготовлення тканин для хідників брали сировину рослинного походження найнижчої якості. Техніки ткання застосовувалися різноманітні, однак на території Волинського Полісся перевагу надавали простому полотняному переплетенню. На першу половину XX ст. серед сільського населення Волинського Полісся припадає виготовлення *латошників*, тобто тканин зі смужок старої тканини хідників.

Господарські тканини та готові ткані вироби досліджуваного ареалу належать до малочисленної типологічної одиниці, яка охоплює тканини для пошиття господарських рушників, сінників, покривал, мішків, тканини іншого призначення, а також кінну зброю як готовий виріб. Слід зазначити, що розподіл тканин господарського призначення на типологічні підгрупи досить умовний через її поліфункціональність та широке застосування: на господарські потреби йшли старі тканини одягового та інтер'єрного призначення. Також переважно більшість господарських тканин виготовляли сувоями із сировини найнижчої якості (найчастіше використовували коноплі) за допомогою найпростіших технік ткання. Тканини господарського призначення поділяються на наступні типологічні підгрупи: тканини для господарських рушників, для сінників, для покривал, для мішків, а також тканини іншого призначення. Господарські ткані вироби представлені на досліджуваній території лише кінною зброєю.

Тканини для господарських рушників переважно виготовлялися з конопляного прядива. На вироби, призначені для витирання столу та рук під час роботи, (*трапкачі*) брали від 4-х до 5,5 пасм та виготовляли тканину простим переплетенням. Така тканина вирізнялася застосуванням нерівномірно спряженої нитки, що створювало дрібну вузликувату структуру полотна. Переважно полотно було досить грубим, сірого чи сизого відтінків.

Найчисленнішу групу становили тканини для рушників *втиральників, утиральників*, які використовувалися для обтирання тіла, зокрема рук і ніг. Тканину для них виготовляли у *восьмачку*, а якщо планували отримати тонше полотно, використовували бердо у 10 чи 11. Загальнопоширеним по всій території було використання коноплі та лляної *паклі* для виготовлення утиральників, однак, на відміну від попередньої групи полотна, для них нитки були рівномірно скручені, що надавало виробам гладкої рівномірної поверхні. Тканини виробляли і полотняним, і чиноватим переплетенням у *ряди, коскі, поворотки*, що надавало фактурі тканини трохи помітний візерунок.

Окрему типологічну підгрупу становлять **тканини, з яких шили сінники**, що склалися з чотирьох пілок переважно картатого полотна. Їх використовували як матраци, набиваючи сіном. Тканини для сінників виробляли двонитковим тканням на ширших кроснах у сім-вісім пасм. Як сировину застосовували лляні відходи, однак зустрічається використання й конопляного прядива (Любешівський район).

Більшість покривал використовували як інтер'єрні вироби, однак на досліджуваній території побутували й покривала, які застосовувалися винятково в господарських потребах. Серед **тканин господарського призначення для покривання** найпоширенішими були сукняні підстилки — *лужники*.

Зазвичай їх виготовляли на конопляній основі із застосуванням відходів з вовни на піткання. Такими тканинами накривали овочі та фрукти взимку, щоби не померзли в льосі. Використовували подібні вироби і для покривання возів та саней. На півдні Волинського Полісся побутували тканини для вкривання коней після важкої роботи, щоби тварина повільно вистигала, або для її прикрашання. Тканина для таких покривал — *джерг, попон* — виготовлялася як грубе рядно з повсті чи зі лляних ниток низької якості в основі та вовняного валу для піткання.

Окрему типологічну підгрупу становить *господарська тканина для мішків*, яку зазвичай називають мішковиною. Переважно це тонка, але водночас міцна тканина, виготовлена зі змішаного прядива невисокої якості. На досліджуваній території селяни надавали перевагу використанню товстих ниток із клоччя. Такі вироби ткали технікою простого полотняного переплетення.

До *господарських тканин іншого призначення* можна зарахувати тканини для транспортування різних речей, для пошиття торбинок та інші. На території Волинського Полісся виготовляли тканини *раденки*, які використовувалися для перенесення трави, сіна. Раденки були досить тонкими та легкими, оскільки виготовлялися на рідко вкладеній основі, яка заправлялася в бердо за допомогою прутика. При виготовленні використовували просте переплетення та застосовували змішану лляну з конопляною сировину — *коренки*.

Серед господарських тканин, які йшли на виготовлення торб, переважали прості конопляні полотна. Так, наприклад, побутували торбинки *ворок, рукавець, откидач* із гострокутним дном для відтискання сиру. Для пресування олійної маси використовували вже більш міцне та грубе полотно — плат. Також виготовляли тонкі, марлеподібні полотняні тканини для проціджування молока — *цідилки*.

У народному побуті мешканців Волинського Полісся XIX — першої третини XX ст. готові ткани господарські вироби представлені єдиною типологічною підгрупою, зразки якої належать до кінної зброї. Автентичним самостійним тканим елемен-

том кінної зброї була *попруга, напруга*. Це широкий тканий пояс, який затягували попід черевом коня для закріплення сідла.

Висновки. Аналіз широкого кола інтер'єрних та господарських тканин та тканих виробів, що використовувалися на території Волинського Полісся, дозволяє скласти уявлення про локальні особливості таких виробів. Це обумовило упорядкування типології інтер'єрних та господарських виробів народного ткацтва Волинського Полісся XIX — першої третини XX ст.

Перспективи подальших розвідок. Перспективним напрямком дослідження є розширення територіальних меж до усього Українського Полісся.

Література:

1. Косміна О. Традиційне вбрання українців / О. Ю. Косміна. — К. : Балтія-Друк, 2008. — Т. 2 : Полісся. Карпати. — 160 с.
2. Лупій Т. Ф. Рушники Західного Полісся кінця XIX — першої половини XX століття: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. мист. : спец. 17.00.06 «Декоративне і прикладне мистецтво» / Лупій Т. Ф. — Львів, 2002. — 20 с.
3. Никорак О. І. Українська народна тканина XIX — XX ст.: Типологія, локалізація, художні особливості. / О. І. Никорак. — Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2004. — Ч. 1. Інтер'єрні тканини (за матеріалами західних областей України). — 583 с.
4. Станкевич М. Є. Морфологія — наука про систему видів / М. Є. Станкевич, Є. Ф. Антонович, Р. В. Захарчук-Чугай // Декоративно-прикладне мистецтво. — Львів : Світ, 1992. — С. 25–29.

References:

1. Kosmina O. Tradycyjne vbrannya ukrajyntiv / O. Yu. Kosmina. — K. : Baltiya-Druk, 2008 t. 2 : Polissya. Karpaty / O. Yu. Kosmina. — 160 s.
2. Lupiy T. F. Rushnyky Zakhidnoho Polissya kintsya XIX — pershoi polovyny XX stolittya : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. myst. : spets. 17.00.06 «Dekoryvne i prykladne mystetstvo» / T. F. Lupiy. — L'viv, 2002. — 20 s.
3. Nykorak O. I. Ukrayins'ka narodna tkanyna XIX — XX st.: Typolohiya, lokalizatsiya, khudozhni osoblyvosti. Ch. 1. Inter'yerni tkanyny (za materialamy zakhidnykh oblastey Ukrayiny) / O. I. Nykorak. — L'viv : In-t narodoznavstva NAN Ukrayiny, 2004. — 583 s.
4. Stankevych M. Ye. Morfolohiya — nauka pro systemu vydiv / M. Ye. Stankevych, Ye. F. Antonovych, R. V. Zakharchuk-Chuhay // Dekoryvno-prykladne mystetstvo. — L'viv : Svit, 1992. — S. 25–29.